

УДК 364.026

ТКАЧУК О.В., аспірант Інституту проблем виховання
Національної Академії педагогічних наук України

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

***Анотація.** У статті розглянуто проблемні аспекти формування соціально-правової компетентності студентів з особливими потребами, проаналізовано наукові досягнення в галузі педагогіки, психології, соціології та юриспруденції щодо наукової категорії «соціально-правова компетентність».*

***Ключові слова:** право, компетентність, правова компетентність, соціальна компетентність, соціально-правова компетентність.*

***Аннотация.** В статье рассмотрены проблемные аспекты формирования социально-правовой компетентности студентов с особыми потребностями, проанализированы научные достижения в области педагогики, психологии, социологии и юриспруденции относительно научной категории «социально-правовая компетентность».*

***Ключевые слова:** право, компетентность, правовая компетентность, социальная компетентность, социально-правовая компетентность.*

***Summary.** In the article is considered the problematic aspects of the formation of the social and legal competence of students with special need, been analyzed last scientific achievements in industries of pedagogy, psychology, sociology and jurisprudence regarding scientific category of «social and legal competence».*

***Keywords:** right, competence, legal competence, social competence, social and legal competence.*

У період реформування соціальної сфери державна соціальна політика України стосовно осіб з особливими потребами ґрунтується на принципі рівності прав з іншими громадянами країни.

На шляху до розв'язання низки соціально-державницьких проблем зміна акцентів у трактуванні концепції інвалідності призводить до необхідності забезпечення розуміння «інвалідності» як правозахисної моделі, згідно з якою особи з особливими потребами розглядаються як такі, що мають права, здатні заявляти про ці права і домагатися їх реалізації.

Підхід, що ґрунтується на правах, спрямований на пошук можливостей поважати і підтримувати багатогранність, індивідуальність і неповторність людини з інвалідністю в кожній особистості шляхом створення необхідних умов для її повноцінної участі в житті суспільства. Така гуманістична спрямованість вимог сьогодення потребує підготовки соціально-правової компетентності студентів. У зв'язку з цим проблема формування соціально-правової компетентності студентської молоді вищих навчальних закладів стає пріоритетною.

Дотримання міжнародних стандартів у сфері забезпечення та захисту прав і свобод студентів з особливими потребами, оволодіння ними необхідними знаннями, уміннями орієнтуватися в системі законодавства і співвідносити юридичний зміст правових норм із реальними подіями суспільного життя, ефективно справлятися з проблемними життєвими ситуаціями та кризами сприятиме формуванню соціально-правової компетентності студентів вищих навчальних закладів.

У Конституції України, Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів України», «Про волонтерську діяльність», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про ратифікацію Конвенції про права інвалідів і Факультативного протоколу до неї», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2009-2015», постановах Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення на 2009-2015 роки «Безбар'єрна Україна», «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів та розвитку системи реабілітації інвалідів» на період до 2020 року» та інших документах провідними є принципи забезпечення сприятливих умов формування соціально-правової компетентності молоді з особливими потребами.

Про актуальність заявленої проблематики свідчать наукові роботи в галузі педагогіки, соціології, філософії та юриспруденції.

Вирішення проблем формування соціально-правової компетентності є складним соціально-педагогічним завданням. Його розв'язанню присвячено дослідження вітчизняних і зарубіжних учених О. Безпалько, І. Зверєва, Г. Лактіонова, Ж. Петрочко, М. Горбушина, Я. Кічук. Деякі аспекти правового виховання студентів вищих навчальних закладів досліджували В. Владимірова, Л. Городиський, І. Дарманська, В. Одарій, М. Подберезький та інші.

Проблеми правового виховання студентів з особливими потребами досліджуються виходячи зі специфіки навчально-виховного процесу та особливостей інвалідності. На сучасному етапі розвитку суспільства можливості студентів у самореалізації розглядаються з точки зору розвитку внутрішнього потенціалу, збережених можливостей, здатності реалізувати їх у певних суспільних умовах.

На сьогодні відсутня достатня теоретична база та дієвий досвід розв'язання проблеми формування соціально-правової компетентності студентів з особливими потребами. Існують лише окремі дослідження, які можуть стати основою у процесі розробки моделі формування соціально-правової компетентності студентів з особливими потребами у вищому навчальному закладі. Їх тематичний спектр включає загальний аналіз сутності цього поняття, характеристику компетентності в освітніх системах зарубіжних країн (О. Овчарук, О. Пометун, О. Кононко, О. Локшина, О. Савченко, І. Єрмаков, О. Павленко, Л. Паращенко, Н. Бібік, С. Трубачова, О. Хуторський, Л. Сохань, О. Панова, І. Родигіна, Г. Сиротенко, І. Зимня, В. Байденко, Ю. Татур та інші), виникнення компетентнісного підходу як наукового методу, що застосовується в різних галузях знань, включаючи педагогіку (Н. Хомський), етапи становлення компетентнісного підходу в освіті (Н. Хомський, Р. Уайт, Дж. Равен, Н. Кузьміна, А. Маркова, В. Куніцина, Г. Білицька, Л. Берестова, В. Байденко, А. Хуторський, Н. Гришанова та інші). Різні тлумачення поняття «правова компетентність» надають у своїх працях Л. Кузьменко, О. Пометун, А. Твердохліб та інші.

Цінними для нашого дослідження є праці, присвячені соціальній роботі як засобу соціалізації дитини з особливими потребами, соціально-педагогічній реабілітації, специфіці процесу навчання студентів з особливими потребами (А. Мудрик, Л. Грачов, А. Панова, Л. Тюптя, Я. Коломенський, О. Белінська, М. Чайковський, П. Таланчук, І. Іванова та інші). Особливу увагу питанню забезпечення життєвої компетентності дітей з інтелектуальними і фізичними вадами приділяють російські та українські вчені

(Л. Сохань, Т. Титаренко, І. Бех, В. Циба, В. Тарасун, Л. Артемова, Л. Канішевська, Л. Кузьменко, І. Єрмаков, Г. Несен).

Сучасні науковці не виробили єдиного усталеного підходу до поняття «соціально-правова компетентність». Близькими до нашого дослідження є тлумачення термінів *соціальна компетентність* (І. Зарубінська, О. Холостова, Ю. Ємельянов, М. Докторович, Є. Мельник); *соціально-правова компетентність* (Н. Ковалевська, Я. Кічук, В. Загрева, М. Томчук, А. Якименко, М. Горбушина); *модель соціальної компетенції* (В. Слот, Х. Спанярд), *структура та зміст соціальної зрілості* (В. Радул, А.Гудзовська, О.Михайлов); *професійна та комунікативна компетентності* (І. Бех, С. Архипова, С. Демченко, М. Елькін, С. Козак, А. Онкович та інші); *соціально-психологічна компетентність і соціально-психологічна адаптація* (М. Томчук, А. Якименко, Л. Лепіхова, Л. Петровська, С.Архипова), *соціальна зрілість* (А.Гудзовська, В. Радул, Л. Божович); *життєва компетентність* (І. Єрмаков, Л. Сохань, І. Ящук, В. Ляшенко та інші); *структура соціальної компетентності* (В.Масленнікова).

Вивчення засобів формування окремих компонентів правової компетентності здійснювалося дослідниками, серед яких Г. Буш, А. Вербицкий, Л. Кузьменко, Н. Кулюткин, А. Матюшкин, М. Посталюк, О. Хоптяна та інші. Дослідженням педагогічних умов формування окремих компонентів правової компетентності займалися В. Горшкова, М. Кларін, М. Лісіна, В. Ляудіс.

Актуальність проблеми формування соціально-правової компетентності студентів з особливими потребами зумовлена низкою суперечностей між: загальносвітовою тенденцією розвитку розуміння прав молоді з особливими потребами як правозахисної моделі і недостатнім розробленням концептуальних ідей та організаційно-технологічних засобів щодо її удосконалення; закріпленням прав молоді у нормативно-правових документах відповідно до міжнародних стандартів і відсутністю сучасних обґрунтованих інноваційних підходів, що дозволили б забезпечити процедуру виконання цих прав; потенційними резервами, які мають студентські соціальні служби у ВНЗ для формування соціально-правової компетентності студентів з особливими потребами, і неповним використанням можливостей спільних дій ВНЗ, державних і неурядових організацій в інтересах молоді; необхідністю професійної підготовки студентів з особливими потребами до соціально-педагогічного забезпечення своїх прав і недостатньою розробленістю змісту, форм і методів такої діяльності.

Метою нашої статті є теоретичне обґрунтування проблемних аспектів і перспектив формування соціально-правової компетентності студентів з особливими потребами. Створити дійове теоретичне підґрунтя для подальших конструктивно-технологічних пошуків у сфері проблеми дослідження дозволив аналіз юридичної, соціологічної, педагогічної, психологічної літератури щодо наукового визначення поняття «соціально-правова компетентність».

Проблема соціально-правової компетентності не отримала свого глибинного вивчення та вичерпного аналізу, тому в науковій літературі категорія «соціально-правова компетентність» широко трактується та співвідноситься з іншими науковими категоріями. Категоріально-понятійний аналіз проблеми формування соціально-правової компетентності передбачає уточнення змісту базових понять «компетентність», «право», «соціальна компетентність», «правова компетентність».

Визначальними категоріями компетентнісного підходу в освіті є поняття компетенції та компетентності, які в педагогічній науці досить широко розробляються і різнобічно розглядаються.

У тлумачному словнику С. Ожегова компетенція визначається як «коло питань, в яких хто-небудь добре обізнаний; коло чийось повноважень, прав», а поняття «компетентний» визначено як «знаючий, обізнаний, авторитетний в якій-небудь галузі; який володіє компетенцією» [7, с. 289].

У Новому тлумачному словнику української мови слово *компетенція* трактується як «добра обізнаність із чим-небудь; коло повноважень якої-небудь організації, установи, особи», а термін *компетентний* означено так: «1) який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований; 2) який має певні повноваження; повноправний, повновладний» [6, с. 874].

Реалізація компетентнісного підходу як сучасної тенденції освіти зумовлює діяльнісний характер освіти, який дозволяє вирішувати проблеми тих, хто навчається. Аналіз зарубіжних джерел з проблеми визначення поняття «компетентність» свідчить, що однозначного терміна та дефініції не визначено. Проте в основі всіх педагогічних концепцій лежить ідея необхідності формування компетентної особистості, здатної застосовувати знання, вміння та досвід відповідно до ситуації.

Залежно від галузі науки, в якій розглядається соціальна компетентність, науковцями висвітлюються різні погляди на її трактування. Зокрема філософи (Н. Беденко, Л. Шабатура та ін.) виділяють адекватність щодо соціальної дійсності; соціологи (Е. Гіденс, Е. Ісламгалієв та інші) підкреслюють можливість впливу на широкий соціум; психологи (Д. Кун, В. Слот, Х. Спанярд та інші) роблять акцент на психологічних особливостях індивіда, педагоги (Д. Єгоров, В. Масленнікова, В. Цветков та інші) – на міжособистісну взаємодію та відповідальність.

У праці М. Докторович сформульовано таке визначення терміна *соціальна компетентність* – це набута здатність особистості гнучко орієнтуватися в мінливих соціальних умовах та ефективно взаємодіяти із соціальним середовищем [2].

На думку І.Зарубінської, соціальна компетентність передбачає такі здатності: аналізувати механізми функціонування соціальних інститутів суспільства, визначаючи в них власне місце та проектувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп, індивідів відповідно до соціальних норм і правил, наявних у суспільстві та інших чинників; продуктивно співпрацювати з різним партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі та функції в колективі, проявляти ініціативу, підтримувати та керувати власними взаєминами з іншими; застосовувати технології трансформації та конструктивного розв'язання конфліктів, досягнення консенсусу, брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх виконання; спільно визначати цілі діяльності, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проекти і стратегії індивідуальних та колективних дій; визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, вміти емоційно налаштуватися на спілкування з іншими; вміти прогнозувати виникнення проблемної ситуації та володіння конструктивними методами її попередження та долання [3, с. 8].

Семантичний аналіз категорії «правова компетентність» свідчить, що вона складається із двох частин – «право» і «компетентність». Правова антропологія розглядає право як основний засіб реалізації цінностей особистості [9, с. 23-274]. Правознавці підкреслюють, що *право* – термін багатогранний; множинність визначень права, які існують в юридичній літературі, залежить від багатьох чинників: відповідно до юридичного праворозуміння *право* – це міра впорядкованої свободи людини, при цьому права особи закінчуються там, де починають порушуватись права іншого індивіда; відповідно до позитивізму (нормативізму) *право* – це система

загальнообов’язкових формально визначених правил поведінки, які встановлені або санкціоновані державою і за порушення яких передбачений державний примус; відповідно до соціологічного підходу *право* – це система реально діючих «живих» норм права, які закріплені у законодавчих актах або практично існують на підставі звичаєвого, прецедентного, договірною або релігійного права, що усвідомлені населенням і реалізуються в конкретних правовідносинах; відповідно до психологічної теорії *право* – це емоційно-інтелектуальні психічні процеси, що здійснюються у сфері психіки індивіда та постають критерієм оцінювання позитивного права [8, с. 16-17].

Під правовою компетентністю Я. Кічук розуміє важливу інтегративну характеристику особистості, підґрунтям якої є її знання та досвід поведінки у правовій сфері життєдіяльності, а виявом – спроможність орієнтуватися в ситуаціях, пов’язаних із правовими відносинами 4, с. 40].

Категорія «правова компетентність» співвідноситься з категоріями «соціально-правова компетентність» та «професійна компетентність» неоднаково в різних джерелах, виокремлюючи окремі з цих категорій як складові та ціле. Власне, кожна з цих компетентностей становить основу професійної підготовки молодшої людини. Так, М. Докторович стверджує, що категорія «професійна компетентність» є складовою категорії «соціальна компетентність» [2].

У свою чергу серед основних функціональних компетентностей професійної педагогічної підготовки студентів факультетів дошкільної педагогіки поряд з іншими компетентностями Н.Ковалевська виділяє як складову професійної компетентності соціально-правову, показниками якої є елементарні законодавчо-правові знання та їх використання у професійній діяльності, уміння визначати власний соціальний статус, стримано реагувати на психоемоційний стан членів сім’ї, усвідомлення необхідності соціалізації дитини, яка виховується в умовах сім’ї [5].

У свою чергу А. Якименко, М. Томчук, вказують, що під поняттям «правова компетентність» як складової професійної компетентності, розуміються глибина і характер поінформованості працівника щодо правових засад професійної діяльності, а також його здатність до ефективної реалізації права в практичній діяльності. У вузькому сенсі правова компетентність включає знання, уміння, навички, а також способи їхньої реалізації в професійній діяльності, спілкуванні та саморозвитку особистості.

Основними компонентами правової компетентності, і ми погоджуємось з цим, вчені вважають:

– соціально-правову компетентність – знання й уміння в сфері взаємодії з суспільними інститутами і людьми, а також володіння прийомами професійного спілкування і правової поведінки (вона потрібна всім фахівцям з вищою освітою);

– спеціальну компетентність – підготовленість до самостійного виконання конкретних видів правової діяльності, уміння вирішувати типові професійні завдання та оцінювати результати своєї праці, здатність самостійно здобувати нові знання та уміння за фахом (вона необхідна фахівцям правничого профілю) [10, с. 90].

На думку М. Горбушиної, правова компетентність спеціаліста соціальної роботи становить собою сукупність якостей, що віддзеркалюють ступінь кваліфікації, рівень правових знань, умінь, навичок, готовності та здібностей, пов’язаних зі здійсненням комплексу заходів з правової підтримки та захисту населення, і є однією з основних складових процесу професійної підготовки спеціаліста, в структурі якої важливими постають когнітивний, мотиваційний, діяльнісно-практичний компоненти, а також професійні особистісні якості [1, с. 10-16].

Формування соціально-правової компетентності як інтегрованої властивості особистості, на нашу думку, включає в себе правову підготовку до успішної самореалізації та соціалізації в сучасних умовах, реалізацію прав в процесі життєздійснення, захищеність особистості, формування соціально-правового досвіду.

Аналіз та опрацювання філософських, соціологічних, психологічних, педагогічних, юридичних наукових праць дозволяє дати визначення соціально-правової компетентності як важливої інтегрованої властивості особистості, підґрунтям якої постають система знань, мотивів, умінь і навичок, виявом – соціальна захищеність та активізація соціально-правового досвіду; соціально-правова компетентність забезпечує ефективність взаємодії з соціальним середовищем на шляху до успішної правової соціалізації.

Складовими соціально-правової компетентності є: соціальне пізнання світу через формування правової компетентності (правові освіченість, позиція та досвід); можливість проявити активну життєву позицію; правова соціалізація (усвідомлення і прийняття соціальних цінностей, які знаходять своє відбиття в праві).

Отже, введення в теорію і практику соціальної роботи поняття «соціально-правова компетентність» буде сприяти більш чіткому усвідомленню та забезпеченню прав студентів з особливими потребами в соціально-педагогічному контексті, розвиватиме доступ до соціально-педагогічних послуг більш широкого кола студентської молоді з особливими потребами, поєднає зусилля багатьох суб'єктів соціально-педагогічної роботи навколо проблем молодих людей з особливими потребами.

Використана література

1. Горбушина М.В. Аспекти формирования правовой компетентности студентов специальности «Социальная работа» в условиях вуза / М.В. Горбушина // Казанский педагогический журнал. – 2007. – № 3. – С. 10-16.
2. Докторович М.О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Марина Олександрівна Докторович. – К., 2007. – 208 с.
3. Зарубінська І.Б. Компетентнісний підхід до формування змісту навчально-виховного процесу / І.Б. Зарубінська : зб. наук. праць “Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді”. – Вип. 12. – К., 2008. – С. 58.
4. Кічук Я.В. Проектна правовиховна діяльність майбутнього соціального педагога: компетентнісний потенціал / Я.В. Кічук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2008. – № 41. – С. 40.
5. Ковалевська Н.В. Професійна підготовка студентів факультетів дошкільної педагогіки до роботи у сім'ях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н.В. Ковалевська. – К., 2007. – 18 с.
6. Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. – Том 1, А-К / [укладачі: В.В. Яременко, О. М. Сліпущко]. – К. : Вид-во «АКОНІТ», 2006. – 926 с.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка : 70000 слов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. – [23-е изд., испр.]. – М. : Русский язык, 1990. – 917 с.
8. Правознавство. Випускний курс : навчальний посібник / [В.В. Галуцько, М.І. Іншин, О.Г. Мурашин, Ю.О. Фрицький та ін.]. – К. : Університет «Україна», 2013. – 246 с.
9. Філософія права : навч. посіб. / [О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Зайчківський та ін.] ; за заг. ред. М.В. Косицького, Б.Ф. Чміля. – К. : Юрінком Інтед, 2000. – 336 с.
10. Якименко А. А. Психологічні особливості формування правової свідомості студентської молоді : зб. наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій ; за заг. ред. М.Є. Чайковського. – Хмельницький : ХІСТ, 2009. – С. 90.

~~~~~ * * * ~~~~~